

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

РУДЕНКО Людмила Миколаївна

ОБСТАВИННА ДЕТЕРМІНАЦІЯ
В СТРУКТУРІ ТЕКСТУ
(семантико-синтаксичний
і стилістичний аспекти)

Спеціальність 10.02.01 — українська мова

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філологічних наук

КИЇВ—1996

ДВ 36.576

ЛННБ України ім.В.Стефаніка

00519782 (W)

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі
Українського державного п
ім. М.П. Драгоманова

Науковий консультант

- член-кореспондент АПН України
доктор філологічних наук,
професор Л.І. МАЦЬКО

Офіційні опоненти :

- доктор філологічних наук,
професор К.Г. ГОРОДЕНЬСКА

- доктор філологічних наук,
професор М.П. КОЧЕРГАН

- доктор філологічних наук,
професор К.Ф. ШУЛЬЖУК

Провідна установа

- Вінницький державний
педагогічний інститут

Захист відбудеться "29" серпня 1997 року о "10" год.
на засіданні спеціалізованої ради Д 01.01.30
в Київському університеті імені Тараса Шевченка
(252017, Київ-17, бульвар Шевченка, 14)

З дисертацією можна ознайомитися
в Науковій бібліотеці університету (вул.Володимирська,58, к.10)

Автореферат розіслано "28" грудня 1996 року

Учений секретар
спеціалізованої ради
кандидат філологічних наук,
доцент

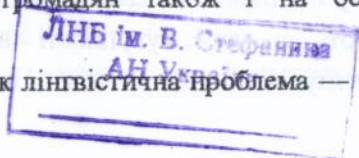
Шахова - Л. І. Шахова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Мовознавство в Україні заявляє про себе все більш об'ємно й виразно як в аспекті розгляду глобальних, загальнотеоретичних проблем світової науки про мову, так і в аспекті проблем власне національно-мовних, які стосуються лінгвістичного осмислення найсуттєвіших виявів сучасного й минулого життя української мови, дослідження всіх її основних структурних компонентів, підсистем, — фонетико-фонологічної, морфемно-словотвірної, морфолого-синтаксичної, стилістичної тощо, вивчення в цих ракурсах важливих проблем лінгвістичної теорії і сучасної української мовленнєвої практики. На шляхах лінгво-творчих пошуків у зазначених параметрах уже з'явилася за останні роки ціла низка фундаментальних за своєю теоретичною вагою і практичною значеннєвістю книг, монографій, дисертацій тощо.

Пропоноване дослідження проблем тексту, який, без сумніву, становить найбільш об'ємне семантико-синтаксичне і стилістичне мовне явище, пояснюється чинниками двох планів — лінгвістичними, власне мовними, і соціальними, позамовними. Є настійна потреба у вивченні внутрішньосемантичної структури тексту, його стилістики, бо це, крім іншого, принципово важливе для подальшого розвитку синтаксично-функціональної теорії і практики культури українського усного й писемного мовлення. З іншого боку, на вивчення тексту в усьому комплексі властивих йому ознак є соціальне замовлення Української держави, яка все більше дбає про суттєве зростання загальної освіченості своїх громадян також і на основі освіченості лінгвістичної.

Проблема тексту — саме як лінгвістична проблема — про-

довжує залишатись у немалій мірі дискусійною, неоднозначною, хоч ця галузь лінгвістики впродовж останніх десятиліть усе повніше продовжує привертати до себе увагу вчених різних лінгвістичних орієнтацій. Зокрема, це засвідчують своїми публікаціями такі провідні дослідники мовної категорії тексту, як І. Беллерт, І.Р. Гальперін, В. Дресслер, Р.Г. Іванченко, О.А. Іванчикова, А.Н. Кожин, М.М. Кожина, І.М. Колегаєва, О.Л. Коменська, В.А. Кухаренко, О.І. Москальська, О.А. Реферовська, З.Я. Тураєва, К.А. Філіпова, Н.Ю. Шведова та ін.

Текст як об'єкт дослідження і, отже, лінгвістика тексту становлять для загальної теорії мови незаперечний інтерес, бо через текст можна глибше збагнути буття мови — через теоретично й практично необмежені можливості застосування мови в текстових мовленнях, які звичайно становлять більші, ніж речення, різностильові мовленнєві відрізки. Без комплексного, різнобічного вивчення тексту не може витворитись цілісне розуміння мови як комунікативної системи, яка кожного разу реалізується в конкретних мовленнєвих актах усього етносу і окремої особи — носія мови. Отже, текст, подібно до речень та їх різноструктурних еквівалентів (синтаксично нечленованих конструкцій), належить до комунікативних засобів мови, а через неї — до комунікативних засобів мовлення.

Мовне оформлення тексту в його різностильовому вияві безмежне. Семантико-структурні й стилістичні обриси тексту пропорційно й природно детермінуються семантико-граматичними та функціональними якостями слова, словосполучення і речення. Тому марним було б намагання охопити зміст поняття тексту і відповідних цьому поняттю лінгвальних реалій в усій повноті, в усій сукупності властивих їм конструктивно-конститутивних елементів. Це тим більше неосяжно на

сучасному етапі вивчення тексту як у плані загальнолінгвістичної теорії, так і в системі української мовознавчої думки. Поки що продовжується дослідження частковостей, притаманних текстові як найоб'ємнішому і особливому мовному явищу. Одна з таких частковостей передбачена темою пропонованого дослідження. Це — обставинно-детермінуючі утворення в структурі тексту, які одночасно виступають структурно-змістовими компонентами і речення, і тексту, який у більшості випадків конструюється із речень, що належать до провідних комунікативних засобів мовлення. Отже, кожна з обставинно-детермінуючих структур одночасно репрезентує собою як конструктивний елемент речення, так і такий же елемент тексту. Характеризуючи обставинно-детермінантні конструкції будь-якого типу, ми, тим самим, характеризуємо один з важливих конститuentів тексту, щоправда, фрагмент частковий, проте дуже об'ємний і важливий його атрибут.

Обставинно-детермінуючий елемент у мовленнєвій діяльності носіїв мови в усіх випадках супроводжується, ускладнюється додатковими смисловими проєкціями, що дає змогу встановити системні і несистемні засоби вираження детермінуючих обставинних відношень, виділити всередині лексико-граматичної текстової моделі різні градації, семантичні групи — конструкції-домінанти з інваріантним ситуативно-пропозитивним змістом та семантичні варіанти інваріантної моделі. Варіювання ж детермінантних структур зумовлюється змістом текстового вислову, його лінійно-синтагматичною структурою. Ця тенденція і водночас ідентифікаційна якість тексту впливає на стильову маркованість мовних одиниць у системі мови — на її реченнєвому і текстовому рівнях.

Характеристика обставинно-детермінуючих конструкцій як

своєрідних складників тексту створює можливість для глибшого проникнення у внутрішні властивості названих одиниць, уточнення їх семантики, структури й стилітичної сутності. Ад'єктивні і субстантивні конкретизатори обставинно-детермінуючих структур досі окремо не розглядалися. Критеріальні особливості таких конструкцій ще не висвітлювались скільки-небудь повно. Стилiстичні можливості обставинних детермінантів, їх функції й досі синтетично, комплексно не описані в працях із стилістики тексту. Тим часом, у різностильових текстах сучасної української мови не всі різновиди обставинно-детермінуючих структур стилістично рівнозначні й однотипні. Їх стилістична значеннєвість, функціональна важливість детерміновані наявністю додаткового елемента — виразного стилістично-комунікативного навантаження, зумовленого творчим використанням певних семантичних якостей лексики, у якій знаходять свою реалізацію відповідні детермінуючі відношення між компонентами тексту.

Отже, актуальність дослідження найбільше визначається соціальною і власне дослідною потребою наукового осмислення обставинно-детермінуючих елементів тексту. Семантико-синтаксичний і стилістичний аспекти в дослідженні названих синтаксичних конструкцій у складі тексту також зумовлені потребою їх різнобічного вивчення. Системний огляд обставинно-детермінуючих структур як специфічних одиниць тексту дозволить повніше збагнути структуру мови і мовлення в цілому, встановити механізми функціонування та взаємодії різних мовних рівнів з властивими їм лінгвальними одиницями.

Об'єктом дисертаційного дослідження виступає семантико-синтаксична і стилістична організація тексту з обставинними детермінантами. **Предмет** дослідження представлений у всій

сучасній теорії тексту — в тій її частині, яка вже реалізована в друкованих джерелах, і в тій, яку ми опрацювали внаслідок різноаспектного розгляду обставинної детермінації в структурі тексту.

Мета роботи. На ґрунті сучасних здобутків науки про мову, пов'язаних з вивченням тексту як найбільш об'ємного фрагмента і акту комунікації (семантики, граматичної структури й стилістики), описати на рівні текстового відрізка мовлення обставинну детермінацію як семантико-синтаксичну і стилістичну категорію.

Мета дослідження передбачає розв'язання таких завдань:

1) обґрунтувати семантико-синтаксичні особливості обставинних детермінантів;

2) визначити семантико-синтаксичні моделі названих одиниць мови;

3) вичленувати у внутрішній структурі обставинно-детермінантних утворень конструкції-домінанти з інваріантним ситуативно-пропозитивним змістом, а також конструкції за властивістю їм семантичною однотипністю, семантичною варіантністю і стильовою маркованістю;

4) визначити системні і несистемні засоби передачі детермінуючих обставинних відношень у формально-граматичній мовній системі;

5) з урахуванням найбільш типових мовленнєвих виявів описати весь реєстр структурних різновидів обставинно-детермінуючих утворень у вигляді моделей — дистрибутивних формул — індикаторів їхньої морфолого-синтаксичної сутності;

6) описати дистрибутивні різновиди опорних конституюєнтів детермінантних структур і за шкалою лінійної сполучуваності виявити потенції кожного з ад'юнктів у їх складі;

7) розглянути типові мовленнєві ситуації вживання обставинно-детермінуючих утворень, властиву їм стилістику;

8) з'ясувати особливості функціонально-стилістичного використання аналізованих одиниць у художньому, публіцистичному та науковому стилях мови, виявити закономірності їх частотних співвідношень та регулярність у різних стилях.

Методологічною основою аналізу виступає теза про єдність змісту і форми як двох нерозривно пов'язаних і співвідносних сторін мовленнєвої творчості. Аналіз текстових фрагментів передбачає врахування як мовних, так і мовленнєвих факторів, а також співвідносності мовних засобів з екстралінгвістичними факторами у процесах текстового втілення думки.

Мета, завдання і методологічні засади дослідження обумовили **методи й методику** роботи. Специфіка розглядуваних явищ зумовила застосування відповідних методів для розкриття сутності обставинно-детермінуючих сегментів у складі тексту. Застосовано якісний їх аналіз, доповнений кількісно-статистичним, а також аналізом за семантичними множниками, що допомогло згрупувати, скласифікувати відповідні елементи за спільністю певної ознаки. Для встановлення сукупності оточень, у яких простежувався опорний елемент обставинно-детермінуючих конструкцій, використано метод дистрибуції і той технічний різновид дистрибутивного аналізу, який передбачає характеристику явищ у термінах дистрибутивних формул, де всі компоненти досліджуваних утворень представлені на рівні класів символічно. Крім того, у дослідженні застосовувалися: метод контекстологічного аналізу, синхронно-описовий, аналіз за безпосередніми складниками, прийоми трансформації (семантичного перефразування), елімінації.

Матеріалом дослідження слугують тексти художнього, публіцистичного і наукового стилів мови. З метою оновлення, популяризації і більш повнішої репрезентації мовно-джерельної основи дослідження використано твори маловідомих або ж забутих письменників і публіцистів. Укладено картотеку обставинних детермінантів загальним обсягом близько 10 000 контекстних позицій.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше в українському мовознавстві спеціально й комплексно досліджується семантико-синтаксична і стилістична організація тексту з обставинними детермінантами шляхом виявлення в ньому семантико-функціональних реалізацій та стилістичних можливостей досліджуваних одиниць; встановлено найбільш характеристичні семантико-синтаксичні структури ситуативних детермінуючих адвербіалій, їх реалізації на рівні певних формально-синтаксичних моделей з подальшою стильовою диференціацією. Крім того, встановлено систему нормативних моделей структурних різновидів детермінантних утворень (простих, простих ускладнених, складних).

На захист виносяться такі **положення** дисертації:

1. Обставинний детермінант є специфічним комунікативно значеннєвим компонентом текстового фрагмента, яким поширюється, визначається решта висловлювання і якому притаманні різні ознаки ситуативного характеру.
2. Обставинно-детермінуючий компонент у тексті збагачується додатковими смисловими проєкціями, внаслідок чого створюються умови для виділення таких лінгвальних феноменів: конструкцій-домінантів, конструкцій-дублетів, семантичних варіантів інваріантної моделі; варіювання зазначених

конструкцій обумовлене змістом висловлювання, його лінійно-синтагматичною структурою.

3. На граматичному рівні обставинний детермінант у структурі тексту реалізується в кількох моделях граматичних конструкцій (системних і несистемних); домінантною виступає прийменникова конструкція.

4. Засоби вираження у тексті відповідних типів детермінуючих обставинних відношень об'єднуються на основі семантико-синтаксичних функцій, які формують основу вислову і взаємодіють з його пропозицією, збагачуючи її різними семантико-стилістичними відтінками.

5. Структурні різновиди обставинно-детермінуючих утворень репрезентують собою мовні одиниці, що реалізуються на мовленнєвому рівні у вигляді синтаксичних моделей — дистрибутивних формул.

6. Номенклатура обставинно-детермінуючих утворень (простих, простих ускладнених, складних) охоплює обмежену кількість моделей, які організовані на основі сурядного або підрядного синтаксичного зв'язку між опорним словом і кожним із атрибутивних компонентів або між компонентами багаточленної конструкції.

7. Розташування ад'юнктив-атрибутивів у структурі детермінантної конструкції обумовлене їх семантичними властивостями; ад'юнкти-атрибути в складі названих утворень нерівноцінні щодо властивих їм дистрибутивних ознак: на шкалі синтагматичної сполучуваності виступають модифікатори з максимальними, помірними та мінімальними можливостями.

8. У структурах з ад'єктивним модифікатором найпродуктивніше заявляють про себе бінарні утворення з прикметниками; у структурах із субстантивним модифікатором

найбільш типовою формою (синтаксевою) виступає родовий відмінок.

9. Усі конкретизатори опорних чи залежних компонентів ядерних структур тяжіють до певних, досить чітко визначених позицій стосовно один одного.

10. Регулярна поява обставинних детермінантів через окремі проміжки тексту з додаванням нової інформації формує зв'язність тексту, сприяє його лінійному розгортанню.

11. Стилiстичні можливості обставинних детермінантів та дієвість їхньої реалізації у стилєвих різновидах мовлення залежить від лексико-семантичного наповнення конструкції, від її позиції в лінійно-динамічних структурах тексту.

Теоретичне і практичне значення роботи полягає в тому, що результати семантико-синтаксичного і стилістичного аналізу обставинної детермінації в структурі тексту суттєво доповнюють теорію української лінгвістики новими інтерпретаціями функціонально важливого мовного матеріалу, поглиблюють синтаксичну теорію в царині семантичних варіювань обставинних детермінантів у мовленнєвій діяльності, їх стилістичного вживання, дають повніше уявлення про сферу й параметри вживання розглядуваних мовних одиниць. Результати дослідження знайдуть використання в теоретичних працях з українського синтаксису і стилістики, лінгвоаналізу, у спецкурсах і спецсемінарах, присвячених актуальним проблемам теорії другорядних членів речення.

Апробація роботи. Основні положення дисертаційної праці, наслідки дослідження обговорювалися на засіданні кафедри стилістики української мови Українського державного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова, а також представлені в наукових доповідях на вузівських конференціях Херсонсь-

кого педагогічного інституту (1988-1994), Українського педагогічного університету (1993-1995), Вінницького педагогічного інституту (1996), на обласних і регіональних конференціях (Вінниця, 1994; Херсон, 1994), на республіканських конференціях (Рівне, 1987; Вінниця, 1988), на всеукраїнських наукових конференціях (Житомир, 1995; Херсон, 1995), на міжнародних наукових конференціях (Івано-Франківськ, 1993; Ізмаїл, 1994), на міжвузівських конференціях країн співдружності (Ізмаїл, 1994), на міжвузівських науково-практичних конференціях (Київ, 1988; Херсон, 1990; Київ, 1993; Вінниця, 1996).

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, лінгвістичної бібліографії, текстових джерел, додатків, списку умовних скорочень.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** викладено проблематику дослідження, обґрунтовано актуальність обраної теми, її мету, завдання, окреслено теоретичне й практичне значення роботи, методи аналізування розглядуваних мовних явищ, визначено основні науково-дослідні положення, які виносяться на захист.

У **першому розділі** — “Семантико-синтаксична і стилістична диференціація обставинно-детермінуючих структур” — розглядаються теоретичні проблеми, пов’язані з теорією детермінуючих членів речення, їх семантичними і граматичними ознаками, подається опис морфолого-синтаксичних та морфологічних варіантів обставинно-детермінуючих структур, репрезентованих відповідними лексико-граматичними моделями, з-поміж яких виділяються системні і несистемні засоби вираження тої чи іншої детермінуючої семантики, семантико-синтаксичні та стилістичні доміанти, семантично однотипні

конструкції, семантичні варіанти, конструкції, марковані стилем мови як сферою функціонування мовної одиниці.

Аналітичний огляд лінгвістичних джерел дав підстави для такого висновку: проблема детермінуючих членів речення розв'язана тільки в загальному плані і в деяких частковостях, а тому продовжує викликати дискусію серед лінгвістів-синтаксистів. Одні дослідники ставлять під сумнів змістову і формальну специфіку детермінантів, інші підкреслюють перспективність виділення в складі речення компонентів "приреченового рівня" (термін О.А. Крилової). Окреслюючи зміст такого логіко-синтаксичного поняття, як поняття-термін **детермінант**, ми акцентуємо увагу на його суттєвих диференційних ознаках і, відповідно, на його статусі в системі всіх інших одиниць і категорій синтаксису як лінгвістичної теорії і практики.

Детермінант, або детермінуючий член, чи детермінантний член (ці терміни трактуємо як семантично однозначні), — це самостійний семантико-синтаксичний поширювач усього складу речення чи його предикативного ядра. Присутність детермінанта в структурі речення зумовлюється певними особливостями семантико-синтаксичної будови речення, його комунікативними завданнями, функціональною спрямованістю реченневої синтаксичної конструкції. Елімінація детермінуючого члена не породжує структурної неповноти висловлювання, оскільки детермінант не є структурно обов'язковим членом речення — обставиною. Речення як комунікативна одиниця не руйнується з вилученням детермінанта, проте втрачає свою семантичну конкретність. Тим-то детермінуючі члени речення як компоненти семантичної структури речення одночасно становлять факультативні елементи формально-граматичної будови речення, бо елімінація їх не призводить до

категоріальних змін у формально-граматичній структурі речення, напр.: На виїзді з глибокої балки Дмитро Іванович притримав коней, і вони пішли ступою (О. Сизоненко). Пор.: Дмитро Іванович притримав коней, і вони пішли ступою. Фактор вилучення детермінанта (у нашому випадку детермінуючої обставини) із структури речення без впливу на семантику дієслова є доказом наявності детермінанта. Отже, з погляду семантико-синтаксичного детермінанти можуть вільно вилучатися чи вводитися до структури речення залежно від його комунікативної настанови. В цьому полягає головна відмінність детермінуючих членів від валентно пов'язаних із предикатом прислівних другорядних членів, які конструктивно обов'язкові для речення і вводяться до його складу за правилами сполучуваності слів, утворюючи відповідні словосполучення у внутрішній структурі речення, напр.: Вони жили в одному селі, але досі були мало знайомі (В. Підмогильний).

У теорії синтаксису переважає погляд на користь виділення детермінантів як специфічної семантико-синтаксичної категорії, як особливої синтаксичної категорії рівня речення, поширювача цілого речення (Г.Н. Акімова, І.Р. Вихованець, Т.А. Жданкіна, А.А. Каминіна, Г.С. Коляденко, О.А. Крилова, В.П. Малащенко, Н.Ю. Шведова, Л.І. Шуляк та ін.). Очевидна й така загальна тенденція: 1) визнання значної віддаленості детермінуючих членів від предиката; 2) слабкість їх зв'язку з предикатом. Ми дотримуємося тієї точки зору, що зв'язок "вільного приєднання" (термін В.П. Малащенка) детермінанта до речення чи його предикативного ядра повністю усуває можливість входження їх у словосполучувальні об'єднання з одним елементом вислову.

До основних категоріальних граматичних ознак детермінуючих членів, зокрема обставин, належать: несистемний, непередбачений зв'язок з дієсловом; поширення предикативної основи, речення в цілому зв'язком вільного приєднання; здатність до трансформувань обставинного детермінанта у відповідну реченнєво-підрядну частину; переважна препозиція. Серед часткових ознак обставинних детермінантів вкажемо на їх здатність до поширення, відокремлення, утворення різнофункціональних синтаксичних груп.

Обставинний детермінант інтерпретується в дослідженні як специфічний комунікативно важливий компонент висловлювання, який поширює його, втілюючи в собі різні ситуативні ознаки і приєднуючись до вислову-речення в цілому підрядно-вільним приєднувальним зв'язком. У роботі застосовано такі означення-номінації детермінуючого члена: обставинний детермінант, детермінуюча обставина, обставинно-детермінуюча структура (конструкція, утворення, об'єднання, сполучення), детермінантні конструкції, які можуть утворювати як непоширені (під ранок; гаєм), так і поширені (сонячного дня; через правову незахищеність) та багаточленні побудови (для добра землі і народу, для пам'яті мужа і для майбутності сина).

З урахуванням наявних у синтаксичній теорії семантичних класифікацій детермінуючих обставин у нашому дослідженні виділяються такі їх найбільш продуктивні, вживані семантичні типи: 1) фонові; 2) обумовленості; 3) власне характеризуючі. В середині кожного семантичного типу вирізняємо — з урахуванням наукових розвідок, що з'явилися останнім часом, — вужчі семантичні сегменти. У складі кожної з таких підгруп або мікросистем нами виділяються обставинно-детермінуючі структури однотипної семантики (дублетні) та структури з

відтінковими нашаруваннями (семантичні варіанти). В основу синонімії покладено смисловий і стилістичний принципи. Наприклад, локалізація щодо близькості поєднує в собі безпосередню, відносну і найдальшу близькості; за сферою функціонування вирізняються стилістично нейтральні і марковані стилем конструкції. Роль домінанти в синонімічному ряді обставинних детермінантів виконує конструкція з інваріантним ситуативно-пропозитивним змістом і загальностильовим використанням.

До **фонових** детермінантів відносимо такі утворення, які виконують обставинно-атрибутивну функцію стосовно предикативного змісту висловлювання і в такий спосіб виступають своєрідним його фоном. Вони об'єднують локальні і темпоральні детермінуючі обставини.

Категорія **простору** в текстах різних функціональних стилів переважно виявляється в субстантивних формах і прилівниках. Прийменниково-відмінкові форми, виступаючи домінантним засобом передачі локальної детермінуючої семантики, репрезентуються кількома семантико-синтаксичними моделями, які диференціюються в окремих стилях відповідно до конкретної семантики іменника та функції прийменника, а саме: “прийменник + іменник” у родовому, знахідному, орудному і місцевому відмінках. Локальні моделі семантично диференціюються за типами просторового значення конструкції (локалізація за ознакою близькості, локалізація щодо горизонтальної осі, локалізація по всій площині, наскрізна локалізація тощо). Так, наприклад, локальні детермінуючі форми біля + Р.в., коло + Р.в., поблизу + Р.в., недалеко від + Р.в., неподалік + Р.в. функціонують у текстах із загальною семою “локалізація за ознакою близькості щодо просторового орієнтира”. Це окрема

мікросистема, заповнювана формально неоднотипними структурами. Взаємозв'язки між елементами такої системи кваліфікуються традиційною граматикою як синонімічні. Вся сукупність елементів-синонімів утворює синонімічний ряд. Основним засобом вираження загальної просторової близькості в поліреченневому тексті виступає конструкція біля + Р.в., яка притаманна всім стилям мови, напр.: На Київщині, біля Канева розповідають, що одного разу посварилися між собою дві жінки — гарна і негарна (О. Воропай). Семантично однотипною до відзначеної виступає обставинно-детермінуюча структура коло + Р.в., яка також функціонує зі значенням загальної просторової близькості, проте обарвлена народно-розмовним колоритом і сприймається як маркована переважно сферою художнього мовлення.

Синтаксичні конструкції поблизу + Р.в., недалеко від + Р.в., неподалік + Р.в., маніфестуючи собою різні градації просторової близькості і вказуючи на тісну взаємодію власне синтаксичної і стилістичної семантики, привносять у загальну семантику просторової близькості відтінок дистрибуції (поблизу + Р.в.), відтінок найбільшої віддаленості (недалеко від + Р.в., неподалік + Р.в.), напр.: При досягненні зрілості моноцити у тканинах перетворюються на нерухомі клітини — гістіоцити, або тканинні макрофаги. Поблизу осередку запалення ці клітини розмножуються поділом... (І. Кучеров); Кайдашиха стала коло воріт і обтерла полою пил з жовтих чобіт. Недалеко од хати під грушею Мотря терла коноплі (І. Нечуй-Левицький). З погляду семантичного детермінанта конструкція поблизу + Р.в. виступає семантичним синонімом домінантного утворення біля + Р.в.; обставинно-детермінуючі структури недалеко від + Р.в., неподалік + Р.в. становлять дублетні утворення, кожен з

яких ідентифікується лише конотативно і за стильовою ознакою. Якщо перша конструкція здебільшого активна в публіцистичному та художньому текстах, то друга переважає в художніх текстах, виступаючи стильовим синонімом щодо домінуючої конструкції.

Іменникові позиції в прийменниково-відмінкових детермінантних структурах часто заповнюються іменником-топонімом, зокрема, номінацією-хоронімом (Україна), назвою-ойконімом (Київ), назвою-гідронімом (Дніпро) тощо. У складі локальних детермінуючих структур часто виступають назви територій та їх частин (область), приміщень та їх частин (кімната), предметів побуту (стіл), природних западин (море) тощо.

У складі обставинно-детермінуючих конструкцій локальної семантики зафіксовано близько 40 різного типу прийменників як первинних (з, із, від), так і вторинних (поряд, край, поруч) з перевагою перших. Полісемантичність первинних прийменників забезпечує їм широкі параметри зв'язку з іменниками різних семантичних груп. Фактичний матеріал засвідчує й деяку стильову диференціацію прийменників за сферою вживання. Загальностильовими виступають прийменники біля, поблизу, навколо, позаду, від, серед, через, вздовж, під, в/у, тимчасом як коло, неподалік, довкруги, довкіл, проти, обабіч, упоперек, попри, край, крізь, кругом характерні переважно для художнього стилю; публіцистичний та науковий стилі мови не позначені спеціальним набором прийменників у сфері вираження локальної семантики.

У функції типового засобу вираження детермінуючих обставин локальної семантики виступають морфологізовані форми — прислівники, якими грабуються різні розміщення предметів щодо просторового орієнтира. Найактивніше заяв-

ляють про себе прислівники, утворені прийменниково-іменниковим способом (збоку, усередині, упоперек, вздовж). Продуктивними в цій же функції є також складні прислівники (праворуч, ліворуч) та прислівники займенникового походження (там, тут). Останні вказують на просторові відношення в найбільш загальному вияві, до того ж на обов'язковому фоні контексту. Всі різновиди структур цього типу — відіменникові, складні, відзайменникові — майже однаково представлені в усіх стилях мови.

Частина відіменних варіантів локальних детермінантів позначена певними функціонально-семантичними обмеженнями. Безприйменникові форми детермінантів репрезентовані тільки орудним відмінком іменників. Такі формативи спеціалізувалися як засоби вираження дистантної локалізації — в напрямку довжини просторового орієнтира, становлячи номінації переважно предметів лінійного характеру (долом, долиною, ходом). Основна сфера їх поширення — художній стиль мовлення.

Обставинно-детермінуючі структури **темпоральної** семантики також належать до семантичного типу фонових утворень. Ними створюється темпоральний фон для події, позначеної рештою синтаксичного складу висловлювання. Темпоральність втілюється у типових морфологізованих формах (прислівниках і дієприслівниках) і в прийменниково-відмінкових конструкціях. Прийменниково-відмінкові формативи становлять домінантний засіб мовленнєвого втілення часової семантики.

Детермінанти зі значенням темпоральності найчастіше конструюються за схемою "прийменник + іменник" у родовому, знахідному, орудному та місцевому відмінках. Темпоральні моделі семантично класифікуємо за різними типами часового значення — на конструкції, які виражають часткову

одночасність, часову попередність, часову наступність і часову приблизність. Наприклад, одну з груп семантичних варіантів втілюють у собі конструкції зі значенням часткової одночасності, як-от: у/в + З.в., на + З.в., під + З.в., за + З.в. Семантико-синтаксичною і стилістичною домінантою виступає в цьому випадку структура у/в + З.в., напр.: Цитата з “Козацького літописця” привертає увагу Костомарова до Куліша в 1844 р., і в дальші свої зустрічі вони до білого світанку блукають по кївських горах, діляться літературними та науковими планами (М. Зеров).

Загальне значення часткової одночасності також реалізується конструкціями за + З.в., на + З.в., що виступають функціональними еквівалентами домінантного утворення у/в + З.в. У системі синонімічних засобів — конструкцій, які в загальне значення часткової одночасності привносять додаткові темпоральні відтінки, — виділяємо такі дві структурні моделі: на + З.в. та під + З.в. Семантичний варіант на + З.в. контекстуально функціонує зі значенням наступності щодо попереднього часового орієнтира, напр.: На третій день рано-вранці велетеньєвнух прийшов до дверей... і ...постукав. Тоді тихенько відчинив двері й заглянув до покоїв (М. Лазорський). Обставинно-детермінуюча структура під + З.в. привносить у загальну семантику часткової одночасності відтінок супроводу, напр.: У довгі беззоряні ночі, в сумні дні, повиті темними хмарами, під стогін сибірського вітру, під грізний гомін збентежених хвиль її мозок страшним тягарем гнітила одна думка. Мізерія, мізерія навколо... (Н. Черняхівська-Старицька). Переважна сфера функціонування цих структур — художньо-літературне мовлення.

Іменникові позиції в прийменниково-відмінкових детермінантних конструкціях заповнюються іменниками нечасової або

часової семантики. Це іменники, які виступають назвами дій, процесів, станів (сівба, прощання), періодів історії (війна), явищ природи (дощ), вікових періодів (молодість) тощо.

У внутрішньосинтаксичній структурі обставинних детермінантів з темпоральною семантикою зафіксовано понад 30 прийменників (простих і складних): в, від, за, через, перед та ін.; вживаються також вторинні прийменники, які співвідносні з морфологізованими прислівниками (близько) і утворені від адвербіалізованих відмінкових субстантивних форм (протягом); аналітичні прийменники, утворені від прийменника і непрямого відмінка іменника (під час); вторинні віддієслівні прийменники (починаючи з). Простежується й деяка стильова диференціація детермінуючих темпоральних структур: у науковому мовленні переважають обставинно-детермінуючі конструкції із вторинними прийменниками, у художньому — утворення з первинними простими прийменниками.

До типових засобів вираження детермінуючих обставин темпоральної семантики належать морфологізовані прислівники. Найпродуктивніше серед них заявляють про себе субстантивні прислівники, які функціонують зі значенням одночасності (улітку, восени). Значення одночасності нерідко передається й ад'єктивними прислівниками (пізно), займенниковими (інколи), числівниковими (вдруге), а також прислівниками, які скомпоновані поєднанням 2-х іменних основ (сьогодні), іменника з часткою (щонеділі), сполученням різних відмінкових форм імені (час від часу). Темпоральні обставинні детермінанти з ад'єктивних прислівників привносять певні семантико-синтаксичні відтінки у загальне значення одночасності, а саме: епізодичності (інколи), повторюваності (щоранку, час від часу), відновлення (вдруге).

Займенникові прислівники та прислівники, утворені поєднанням прислівника і службового слова можуть мати в детермінантній позиції (загальна сема — різночасність) значення ретроспекції, часової попередності (колись). Значення часової проспекції, саме наступності, передають відіменникові (завтра), відприкметникові (пізніше), відзайменникові (потім) лексеми, а також прислівники, утворені поєднанням 2-х службових слів (опісля), прислівника і службового слова (післязавтра). Якщо конструкції з елементами завтра, післязавтра сигналізують про близький і конкретний момент у перебігові часової наступності, то конструкціям пізніше, опісля, незабаром властива невідзначена часова наступність. Обидва різновиди темпоральних детермінантів функціонують переважно в художньому і публіцистичному текстах.

Значення початкової часової межі (загальна сема — одночасність) передається прислівниками, утвореними поєднанням 2-х іменних основ (споконвіку), сполученням прислівника із службовим словом (віднині), ад'єктивними (зmalку) та субстантивними (зранку) прислівниками. Значення кінцевої часової межі (загальна сема — одночасність) втілюють у собі прислівники, які витворились сполученням прислівника і службового слова (пони́ні); в цій же функції використовуються й субстантивні (довіку), й ад'єктивні (допізна) прислівники. Темпоральні детермінанти зі значенням початкової і кінцевої часових меж однаково активні в усіх досліджуваних стилях, проте більш частотні вони в художньому мовленні.

Для відмінкових морфолого-синтаксичних варіантів темпоральних детермінантів характерне деяке функціональне обмеження у вимірах і виявах значення одночасності. Безприйменникові форми представлені трьома відмінками: родовим,

знахідним і орудним. Названі відмінки репрезентовані іменниками — номінаціями часового значення (день, зима, тиждень). Найчастотнішим формативом виступає родовий темпоральний, оскільки з ним можуть сполучатися іменники з ширшою гамою семантико-синтаксичних класів. Характерна синтаксична ознака родового темпорального — обов'язкова наявність при ньому означення (ясної днини). Знахідний та орудний темпоральні нерідко набувають відтінку неозначеної тривалості, проте в першому випадку такий відтінок передається словом-означенням до темпорального іменника (тривалий час). Орудний темпоральний зазначеної граматичної моделі подекуди виступає як засіб вираження семантики означеної тривалості (останніми роками).

У функції засобів вираження детермінантної темпоральності також використовуються дієприслівники (одиночні чи в структурі звороту), які спроможні набувати за конкретних текстуральних умов обставинного значення з відтінком попередності та наступності (загальна сема — різночасність). Відзначені засоби майже однаково характеризують усі стилі мовлення.

Детермінуючі структури **обумовленості** здебільшого позначають ситуацію, подію, яка перебуває у відношеннях взаємодії з рештою вислову, відповідно зумовлюючи й певний семантичний зміст усієї іншої частини висловлювання. Речення з ними представлені у вигляді семантичного ланцюжка: **обумовлююча ситуація — обумовлена ситуація**. Серед явищ цього типу виділяємо детермінанти чотирьох різновидів: детермінуючі структури **причинової**, **цільової**, **умовної** і **допустової** семантик.

Детермінуючі структури **причинової** семантики відтворюють і номінують таку реальну подію, яка слугує умовою для реалізації іншої події. В українській мові наших днів активно ви-

користуються різні засоби лексико-граматичного вираження детермінантів причини. Частина з них репрезентує собою морфолого-синтаксичні і власне морфологічні засоби, представлена в значній кількості варіантів. На синтаксичному рівні доцільно виділяти основні й неосновні засоби та форми вираження детермінантів причини. Домінантними серед них виступають прийменниково-відмінкові форми відповідної семантики, які набули помітного полісемантизму, усталились у мовленні з багатьма семантико-стилістичними відтінками. Вони представлені в текстах кількома лексико-граматичними моделями за схемою “прийменник + іменник” у родовому, давальному, знахідному, орудному та місцевому відмінках. Причинові детермінантні моделі членуємо на групи, інгредієнти яких позначають загальне причинове значення, генезис явища, причину-відплату, причину-перешкоду, результативну причину, причину-привід тощо.

Прийменникові детермінуючі конструкції з певним відмінком у семантико-граматичному центрі утворюють мікросистему у вираженні причинової семантики з домінантними і стилістично нейтральними конструкціями, дублетними конструкціями та конструкціями з відтінковими напашаруваннями, які можуть бути марковані стилем мови як сферою функціонування. Наприклад, найактивнішими і домінантними серед прийменникових утворень з орудним відмінком виступають стилістично нейтральні конструкції за + О.в. і під + О.в., які передають цілий спектр причинових відтінків (результативну причину, причину-наслідок, причину-генезис), напр.: За селянським звичаєм він на літо знову складав кількадесят карбованців, а сам жив просто, випивав уранці дві склянки молока, обідав у нархарчі й увечері перекушував так само без великих розкошів (В. Підмогильний). Крім цього, детермінуюча кон-

струкція за + О.в. у певних фрагментах художнього тексту функціонує зі значенням причини-перешкоди, напр.: І хоч раніше за цехом, за графіками, за безліччю квартирних та побутових справ їй не до собору було, він наче й не існував для неї, одначе зараз це неподобство обурило Віруньку, собор і для неї якось зразу ожив (О. Гончар).

Семантичними варіантами до розглянутих виступають детермінуючі прийменникові форми у зв'язку з + О.в., згідно з + О.в., оскільки в публіцистичному та художньому уривках мовлення такі утворення набувають відтінку причини, яка вказує на взаємопов'язаність явищ. Певну опозицію до названих конструкцій становить детермінантне утворення у відповідності з + О.в., яке у наукових текстах набуває відтінку причини-врахування.

Іменникові позиції в прийменниково-відмінкових детермінуючих структурах причинової семантики переважно заповнюються абстрактними іменниками, серед яких найпомітніше виділяються номінативи зі значенням дій, процесів, станів, якостей і властивостей (крик, нагода, стругання, утома, злоба, прохання та ін.). Невелику групу складають лексеми з конкретним значенням (грім, дощ, ніч) — у зв'язку з тим, що джерелами причиновості в позамовній дійсності епізодично виступає окрема особа чи якийсь конкретний факт; частіше ж причиновість стає наслідком діяння низки проявів якогось явища, певної сукупності фактів, збігу обставин, узагальнення певних ознак, властивостей.

Обставинно-детермінуючі конструкції каузальної семантики, втілені в прийменниково-відмінкових формативах, містять у своєму складі близько 25 прийменників первинної (у, по, на, за, під) і вторинної (залежно від, внаслідок, в силу) генези. Це

прийменники з постійною каузальною семантикою (внаслідок, у результаті), з каузальним і некаузальним значенням (від, через, з), без каузально-критеріального значення (на, після, під).

До системи морфологічних варіантів вираження детермінуючої каузальної семантики належать дієприслівники, переважно в складі одноіменного звороту. Таким віддієслівним дериватам властиве контекстуальне причинове значення, яке формується відповідними мовленнєвими умовами, що однотипні для текстів усіх стилів мови, проте з перевагою художнього стилю.

У низці випадків детермінуюча причинова семантика виражається такою кількісно обмеженою групою лексем, як прислівники займенникової генези (тому, тим-то, тому-то). Вони виразно синсемантизувались, що позначилося на їх здатності виражати причинові відношення в найбільш загальному плані і у відповідному контексті. Структури цього типу мають загальностильове використання.

Периферійну і малочисельну групу серед існуючих засобів вираження детермінантної причинової семантики становлять такі лексичні одиниці, як згарячу, спросоння, спересердя, зопалу, знестямки. Такі семеми як центри відповідних синтаксичних структур виразно марковані, притаманні художнім текстам. Обмежене прислівникове вираження детермінантної причинової семантики, очевидно, пояснюється тим, що експлікацію названого значення в мові перейняли на себе прийменникові конструкції, які забезпечують вираження незрівняно ширшої гами найтонших відтінків причинового значення.

Детермінуючі структури **цільової** семантики перебувають у сфері діяння обумовленої детермінації: виступають номінаціями явищ, на результат яких очікують і які перебувають з рештою вислову в таких семантико-синтаксичних відношеннях, ко-

ли детермінуюча цільова структура містить повідомлення про подію, на реалізацію якої спрямована основна подія. Семантико-синтаксичні моделі зі значенням мети представлені в досліджуваних текстах прийменниково-відмінковими конструкціями в родовому, давальному, знахідному, орудному та місцевому відмінках, у внутрішньосинтаксичній структурі яких вичленюються мовні засоби із семантикою власне мети, мети-перешкоди, мети-присвяти в кожному окремому акті комунікації.

Загальностильовим і основним морфолого-синтаксичним варіантом вираження цільової семантики, наприклад, у родовому відмінку виступає детермінуюча конструкція для + Р.в., яка містить найбільш загальне значення мети — власне мету, напр.: ...могила, а в ній спочиває... тіло... Святослава. Він загинув від меча, яким воював, і покоїться на окраїнах своєї землі, а не серед неї, бо він покинув її для добичі, для золота, зброї, вина, пахощів, дівчат (Ю. Опільський). У художніх текстах аналізована структура може функціонувати з відтінком мети-присвяти, тимчасом як у наукових дискурсах простежується конструкція для + Р.в. з відтінком мети-перешкоди. Сильовими еквівалентами домінантного утворення виступають у науковому і публіцистичному стилях детермінуюча структура з метою + Р.в., а в художньому стилі — до + Р.в. У синонімічних відношеннях з проаналізованими перебувають детермінуючі цільові форми задля + Р.в., ради + Р.в., на знак + Р.в., в ім'я + Р.в. та ін., які у зафіксованих нами актах мовленнєвої комунікації передають значення мети-присвяти. На противагу загальностильовим задля, ради, заради, на знак, на честь, в ім'я + родовий відмінок детермінуючі цільові структури на славу + Р.в., на благо + Р.в., на доказ + Р.в. вживаються переважно в художньому стилі, виступаючи стильовими еквівалентами перших.

Іменникові позиції в прийменниково-відмінкових формах відповідної семантики часто заповнюються іменниками — назвами дій, процесів (помилювання, пантування, проводи та ін.); частотність використання конкретних іменників у зазначеній функції є помітно меншою. Це переважно назви осіб (хлопці, дівчата), деяких речовинних субстанцій (золото, пиво).

З відмінковою формою імені в обставинно-детермінуючих структурах цільової семантики поєднується понад 20 прийменників — первинних (простих і складних) та вторинних відіменних (на, про, під, на подяку, на знак та ін.). Простежується й деяка стильова диференціація аналізованих детермінантних структур. Наприклад, у наукових текстах широко побутують конструкції з метою + Р.в., заради + Р.в., в ім'я + Р.в., на користь + Р.в. Художнім текстам більше притаманні структури до + Р.в., про + Р.в., під + Р.в.

До засобів вираження цільової семантики (загальностильовий статус) належать також дісприслівники в структурі звороту, однак лише за відповідних контекстуальних умов.

Детермінуючі структури **умовної** семантики входять до семантичного типу детермінантів обумовленості, виступаючи тим чинником, який, поширюючи висловлювання, вказує на подію, що править за умову реалізації іншої події. Умовні детермінанти втілюються в найрізніших морфолого-синтаксичних і морфологічних варіантних формативах. Домінантним засобом мовного представлення умовної детермінуючої семантики в досліджуваних текстах виступають прийменниково-відмінкові утворення, які в більшості випадків не набули статусу спеціалізованих виразників розглядуваного значення і функції. Прийменниково-відмінкові форми представлені семантико-синтаксичними моделями за схемою “прийменник + іменник” у родо-

вому, знахідному, орудному і місцевому відмінках. Засоби лінгвального вираження умовних детермінантних відношень у межах кожної моделі членуються відповідно до таких диференційних логічних ознак, як реальна чи гіпотетична можливість того денотата, реалії, яка закладена у змісті детермінуючих конструкцій.

Наприклад, найчастотнішими засобами вираження умовної семантики на основі родового відмінка є обставинно-детермінуючі структури на випадок + Р.в., в разі + Р.в., які становлять загальностильові категорії, семантично однотипні і перебувають у сфері гіпотетичної можливості реалізації основної події, напр.: Навантаження цих карт містить дані про загальну довжину абразійних та акумулятивних форм рельєфу. В разі необхідності на карти наносяться швидкості абразії й акумуляції (журн.). Крім відзначених домінантних форм вираження умовної семантики, цей тип модальних відношень може втілюватися в інших прийменниково-відмінкових конструкціях з родовим відмінком у своєму семантико-граматичному центрі — в умовах + Р.в., за умови + Р.в., залежно від + Р.в., в міру + Р.в. Подібні конструкції з детермінантною функцією вживаються переважно для вираження гіпотетичної можливості реалізації основної події. Скільки-небудь чітка стильова диференціація між ними не простежується, але переважання їх у наукових текстах досить помітне.

Слід рахуватися з тим, що, крім спеціалізованих форм виразу детермінуючої умовної семантики, у мові витворились і деякі інші їх різновиди, семантика яких окреслюється відповідним контекстом. Ідеться, зокрема, про загальностильові детермінуючі форми за + Р.в. і без + Р.в., напр.: На одержаний лист правила ввічливості вимагають відповісти протягом ти-

жня. За постійного листування перерва може бути трохи більшою (О. Корніяка).

Структурно-семантичним центром прийменниково-відмінкових детермінантних утворень з семантикою умови найчастіше виступають віддієслівні іменники — найменування дій, процесів, станів (падіння, перехід, посадка). У складі обставинно-детермінуючих структур умовної семантики використовуються два типи прийменників: первинні (при, за, без) та вторинні відіменні (у разі, на випадок).

До системи засобів вираження умовної детермінуючої семантики входять і дієприслівники, до того ж переважно в структурі звороту як морфологічного варіанту виразу ірреальної можливості реалізації основної події.

Детермінуючі структури допустової семантики належать до детермінантів обумовленості, бо входять до структурно-семантичного комплексу “обумовлюючий детермінант + решта вислову”. Семантична категорія допустовості синтаксично виражає такі зовнішні обставини, які позначають факт, всупереч якому подія все ж таки відбувається. Засоби мовного вираження допустових відношень в українському синтаксисі витворилися внаслідок об’єктивної різноманітності зв’язків і взаємозалежностей між явищами реальної дійсності. Допустові обставинні детермінанти реалізуються в морфолого-синтаксичних і морфологічних варіантах, зумовлених природою відповідних актів комунікації. Основним засобом лінгвального втілення умовної семантики в детермінантній функції виступають прийменниково-відмінкові формативи, які представлені в досліджуваному матеріалі кількома семантико-синтаксичними моделями — з родовим, знахідним, орудним і місцевим відмінками. Структурні моделі диференціюються через градацію значення до-

пустовості — від нейтрального ступеня її вияву до виразного смислового акцентування, підкреслення.

Так, детермінантні допустові утворення в давальному відмінку членуються на семантично однотипні або ж дублетні і на конструкції з відтінковими нашаруваннями, які становлять паралельні семантичні варіанти. Основна й загальностильова детермінуюча форма всупереч + Д.в. продуктивно втілює в собі семантику невідповідності, несумісності перебігу двох явищ, напр.: Ренесансні художники, науково дослідивши людське тіло, — всупереч настановам церкви — населяли життям абстрактний вимір християнських символів. Скорбна Марія в “Пієта” молодого Мікеланджело — це мати скульптора (журн.). Функціонально дублетною щодо основної конструкції з прийменником всупереч є детермінуюча форма на противагу + Д.в., яка все частіше переймає на себе значення невідповідності перебігу двох явищ, чим міцно закріплюється в граматичній системі мови як засіб вираження допустовості, особливо в текстах наукового стилю. Конструкція наперекір + Д.в. становить семантичний варіант домінантної форми всупереч + Д.в., посилюючи при цьому відтінок несумісності, невідповідності. Ця конструкція однаковою мірою простежується в усій групі досліджуваних стилів.

Лексичними заповнювачами прийменниково-відмінкових сполук розглянутої групи детермінантів досить часто виступають віддієслівні іменники абстрактної семантики та іменники відприкметникового походження (твердження, припис, войовничість тощо). У складі обставинно-детермінуючих структур допустової семантики використовуються два типи прийменників: первинні (при, поза, попри) та вторинні (всупереч, наперекір).

У всіх трьох стилях подекуди натрапляємо на такі морфологічні засоби вираження допустовості, якими слугують дієприслівники в складі звороту.

Детермінуючі структури **власне характеризуючої** семантики передають різноманітні якісні характеристики решти вислову взагалі і предикативного ядра зокрема, оскільки ці детермінанти семантично співвідносні як із суб'єктом дії, так із самою дією. Синкретичні члени речення з подвійними функціонально-синтаксичними зв'язками ідентифікуються на рівні висловлювання як структурно-семантичні одиниці тексту. Серед детермінантних структур з власне характеризуючою семантикою розрізняємо конструкції з означальним значенням, конструкції з уточненням/обмеженням і сукупністю/роздільністю. Названі типи детермінуючих структур репрезентовані морфолого-синтаксичними і морфологічними варіантами. На противагу розглянутим детермінантам фонові та обумовлені семантик домінантним засобом вираження власне характеризуючої семантики виступають прислівники.

Детермінуючі структури **означальної** семантики становлять окрему мікросистему у вираженні якісної семантики, власної найрізнішим об'єктам позамовної дійсності. Це значення може стосуватися внутрішнього стану суб'єкта, його інтелектуальної сфери, власне кольорових прикмет. Основна сфера вживання таких утворень — художній стиль мовлення, напр.: Легко підняв із підлоги меча... Червоно зблиснуло в скісних проміннях сонця лезо (Ю. Мушкетик). Серед прислівників означальної семантики найбільшу частотність мають відприкметниково-прислівникові формативи (голосно, нервово, ніжно, широ тощо).

Периферійне місце серед засобів вираження означальних детермінуючих відношень належить прийменниково-відмінковим формам, які представлені тільки двома семантико-синтаксичними моделями за схемою “прийменник + іменник” в орудному і місцевому відмінках. Такі конструкції означають різні вияви внутрішнього стану суб’єкта, вживаючись переважно в художніх текстах, напр.: Саїба засліпило золото та алмази, знов в його заграла кров... Знов він вернувся до своїх покоїв у великій тривозі (І. Нечуй-Левицький). Іменникові позиції в аналізованих конструкціях заповнюються іменниками абстрактної семантики — назвами властивостей і якостей (відвага, покірність та ін.).

Детермінуючі структури уточнення/обмеження відповідно або уточнюють, або обмежують певні вияви зовнішнього чи внутрішнього стану суб’єкта, приписуваної йому ознаки, напр.: Глава родини... дуже любив музику, добре грав на баяні. Певно ця любов генетично передалася Фемію, який з дитинства тягнувся до музики (газ.). На противагу детермінантам зі значенням уточнення, які притаманні здебільшого художнім текстам, детермінанти обмеження характерні для наукових та публіцистичних текстів. Розглядувана семантика передається відприкметниковими прислівниками (фактично, психологічно тощо).

Детермінуючі структури зі значенням сукупності/роздільності містять супроводжуючу інформацію до решти вислову і семантично співвідносні і з суб’єктом, і з самою дією, оскільки в подіях беруть участь кілька осіб або ж ці події стосуються цілої низки предметів. Мовними категоріями вираження зазначеної семантики у детермінантній функції виступають субстантиви і прислівники. Домінуючим засобом вираження семантики сукупності слугують прийменниково-відмінкові форми — се-

мантично однотипні, недиференційовані відтінковими нашаруваннями і сферою використання, представлені однією лексикограматичною моделлю “прийменник + іменник” в орудному відмінку (разом з + О.в., в сукупності з + О.в., в парі з + О.в., укупі з + О.в.). Найуживанішою є структурна модель разом з + О.в., напр.: Разом з іншими лікарськими рослинами бруньки берези використовують у вигляді зборів при комплексному лікуванні печінки (І. Перевозченко, Т. Андрієнко). Іменникові позиції в аналізованих формах здебільшого заповнюються семантичною групою конкретних іменників (рослини, зірки). Іменники в цьому випадку поєднуються лише із вторинними прийменниками.

У художніх текстах нерідко простежуються й такі морфологічні засоби вираження семантики сукупності, як субстантивні прислівники. Серед них виділяємо номінативи для вираження приблизної сукупності (громадами, гуртками) та визначеної сукупності (удвох, трійками).

Детермінанти із семантикою роздільності найбільш типові для художніх текстів. Їх репрезентує тільки одна лексема — прислівник відчислівникового походження поодинці, напр.: І вже напевно, як тільки один виходив, одразу ж заходив другий. Мати було аж гнівалася, що вони рипаються поодинці (Я. Баш).

У **другому розділі** — “Лексико-граматична своєрідність обставинно-детермінуючих структур та їх поширювачів” — комплексно аналізуються структурні різновиди обставинно-детермінуючих утворень. Враховуючи дистрибутивні можливості компонентів цього типу структур, своєрідність синтаксичного зв'язку між ними, семантико-синтаксичну єдність лексично повнозначних слів, виявлені в межах усіх трьох стилів детермінантні утворення групуємо у три групи. Перша група об-

еднує прості (бінарні) структури, друга — прості ускладнені, третя — складні аналітичні конструкції. Прості структури належать до двокomпонентних утворень (ядерний іменник + конкретизатор). Прості ускладнені конструкції, крім ядерної структури, містять у своєму складі ще додаткові конкретизатори, утворюючи в такий спосіб три- і багаткомпонентні утворення. Складні аналітичні об'єднання називаємо багаточленними непоширеними (з двох і більше опорних іменників чи прислівників без конкретизаторів) або багаточленними поширеними (з двох і більше опорних іменників з конкретизаторами).

Лінійна структура обставинно-детермінуючих утворень визначається нами у функції типової для досліджуваних комунікативних одиниць, такої, що категоріально виражає послідовність компонентів, представлених синтагматичними класами слів. Стрижневий іменник розглядуваних утворень може сполучатися зі словами, які допомагають розкрити якості, властивості предметів, явищ та різні відношення між ними. Конкретизатор за таких умов лексично виражається прикметниками, числівниками, займенниками, іменниками, дієприкметниками, прикметниковими та дієприкметниковими зворотами. У семантичному узгодженні провідну роль відіграє опорний елемент — іменник, оскільки він обумовлює функціонування компонентів з певними семантичними ознаками, роблячи неможливим уживання елементів інших семантичних характеристик.

Як відомо, синтаксичне поширення слова — стрижневого компонента структури — пов'язане з реалізацією його сполучувальних можливостей. Тому сполучуваність доцільно розглядати як вияв безпосередніх синтагматичних зв'язків між мовними елементами, а дистрибуцію — як суму всіх оточень, у які потрапляє мовний елемент (у дослідженні — це ядерний іменник

структури). В аналізованому матеріалі виділяється відносно обмежена, проте цілком достатня для огляду кількість синтаксичних моделей (дистрибутивних формул). Моделі детермінантів містять інформацію про морфологічне наповнення структури, порядок розташування та кількість синтагматичних компонентів у ній. При моделюванні структури обставинно-детермінуючих утворень застосовується загальновідома символіка, згідно з якою словоформи замінюються символами класів словоформ: **N** — іменник — стрижневе слово; **N₂** — іменник-конкретизатор у Р.в.; **N₃** — іменник-конкретизатор у З.в. і под.; **Adj** — прикметник, дієприкметник, прикметниковий та дієприкметниковий звороти у функції конкретизаторів; **Pr** — займенник-конкретизатор; **Num** — числівник-конкретизатор; **Adv** — прислівник або дієприслівниковий зворот — стрижневий елемент.

Залежно від морфологічного вираження модифікаторів та їх функціональної близькості серед бінарних утворень вирізняються структури з ад'єктивними модифікаторами (прикметником, займенником, числівником, прикметником і дієприкметником із залежними словами) і структури з субстантивним модифікатором (іменником у родовому, давальному, знахідному, орудному і місцевому відмінках). Бінарні (ядерні) утворення, таким чином, — це утворення **Adj + N**, **Num + N**, **Pr + N**, **N + N₂**, **N + N₃**, **N + N₄**, **N + N₅**, **N + N₆** (всього 42 моделі) (першої миті, перед моєю домівкою, на подвійні заручини, під команду режисера, в подарунок Петрові, за оволодіння Карпатами, за звинуваченням у зраді). У параметрах дистрибутивного аналізу стрижневі компоненти детермінуючих структур розглядаються в їх синтагматичному зв'язку з іншими одиницями мовленнєвого потоку.

Базові іменники конкретної семантики в бінарних обставинно-детермінуючих структурах мають таку дистрибуцію: до зони максимальної сполучуваності належать якісні та відносні прикметники, іменники конкретної семантики; зона помірної сполучуваності охоплює вказівні, присвійні, означальні займенники, власне-кількісні й порядкові числівники; до зони мінімальної сполучуваності входять прикметник та дієприкметник із залежними словами, неозначені займенники, присвійні прикметники, тимчасом як зона нульової сполучуваності представлена узагальнено-предметними і узагальнено-кількісними займенниками та дробовими і збірними числівниками.

Базові іменники абстрактної семантики характеризує така дистрибуція: якісні прикметники, вказівні займенники і конкретні іменники належать до зони максимальної сполучуваності; відносні прикметники, означальні займенники — до зони помірної сполучуваності; дієприкметник із залежними словами і абстрактні іменники — до зони мінімальної сполучуваності; присвійні прикметники, узагальнено-предметні і узагальнено-кількісні займенники, дробові, власне-кількісні і порядкові числівники позначені зоною нульової сполучуваності.

Подана система сполучувальних потенцій стрижневого іменника аналізованих структур містить, на нашу думку, певну лінгвістичну інформацію, що дозволить правильно оцінити сполучувальні можливості стрижневих іменників у детермінантних конструкціях і визначити подальші шляхи їх дослідження.

У системі вираження детермінуючих обставинних відношень найактивнішими є бінарні утворення з прикметниками (**Adj + N**). Це пояснюється тим, що прикметники через узагальненість властивої їм семантики легко вступають у зв'язки з іменниками різних тематичних груп, створюючи при цьому

виразні характеристики предметів і явищ, передаючи безпосередні, об'єктивні притаманні їм ознаки. Продуктивність тої чи іншої бінарної моделі нами розглядається як можливість утворення за цією моделлю потенційно розгорнутих структур.

Активно заявляють про себе утворення із займенниками ($P_r + N$). У їх складі зафіксовано лише присвійні, вказівні та означальні займенники. Як правило, вони частіше вживаються з іменниками абстрактної семантики, значення яких релятивне і розкривається в поєднанні з іншими словами. Тому поява при них зазначених займенників не випадкова: вони сигналізують про зв'язок денотата опорного іменника з іншими денотатами. Ядерну структуру $P_r + N$ зафіксовано в усіх семантичних типах, крім детермінантів означальної та обмежувальної семантик.

Структури з числівниками ($Num + N$) малочастотні, вживаються для вираження локальної, темпоральної та обмежувальної семантик.

Серед бінарних утворень з керованим іменником найактивнішим є утворення $N + N_2$, менш активна модель $N + N_5$ (з локальною, темпоральною, причинною і цільовою семантиками), малочастотні $N + N_3$, $N + N_4$, $N + N_6$, оскільки лише частина іменників може керувати іменниками в давальному, знахідному, орудному та місцевому відмінках. Це іменники віддієслівного походження (вихід, гра, допомога, зустріч, праця та ін.). Поширеність бінарної структури $N + N_2$ зумовлена тим, що родовий присубстантивний відображає широкий спектр відношень між предметами реальної дійсності, виступає індикатором багатьох синтаксичних значень.

Прості ускладнені обставинно-детермінуючі структури виникають у зв'язку з деталізацією, конкретизацією як граматично домінуючого, так і залежного компонентів ядерного ут-

ворення. Ці семантико-синтаксичні єдності репрезентовані чітко визначеною кількістю моделей (261). Найчисленнішими є три- та чотириккомпонентні структури типу $N + Adj + N_6$, $N + N_2 + Pr + N_2$ (внаслідок безладдя на рідній землі, з нагоди дня іменин свого чоловіка). Синтаксично найбільш розгалуженою виступає структура з десяти компонентів.

Смисловий приріст конкретизаторів ядра в ускладнених структурах коливається залежно від ступеня семантико-синтаксичної необхідності в конкретизації компонентів ядерної структури. Якщо ця необхідність мінімальна, то смисловий приріст незначний, і, навпаки, у випадках, коли смисловий приріст суттєвий, значний, то необхідність у ньому стає максимальною. Спостереження над функціонуванням у текстах обставинних детермінуючих структур переконують у тому, що чим численнішим є коло компонентів структури, тим ширше заявляє про себе план вираження змісту предмета при меншому його об'ємі (сонячного, по-весняному лункого березневого ранку — березневого ранку — сонячного — по-весняному лункого).

У дослідженні проаналізовано конструктивно-комунікативні можливості кожної з ядерних структур як першоелементів простих ускладнених обставинно-детермінуючих утворень. Найменшим виявився конструктивний потенціал ядерних структур $N + N_3$ та $Num + N$. Бінарні утворення з керованим іменником у давальному відмінку зафіксовані на рівні 4-компонентних структур цільової семантики з репрезентацією у 2-х моделях; бінарні утворення з числівниками представлені на рівні 3-компонентних структур темпоральної семантики і втілені у 2-х моделях. Незначними виявились можливості ускладнення бінарних утворень $N + N_4$. Вони зафіксовані на рівні три-, чотири-, шести- і дев'ятикомпонентних структур темпо-

ральної, каузальної, цільової і допустової семантик (11 моделей). Обмеженою є тенденція до ускладнення ядерних структур $Pr + N$, $N + N_5$ (12 і 15 моделей). Бінарне утворення $Pr + N$ переважає у 3-компонентних структурах темпоральної, каузальної, цільової, умовної та допустової семантик, тимчасом як утворення $N + N_5$ зафіксоване майже в усіх типах обставинно-детермінуючих структур, крім утворень з означальною і обмежувальною семантиками.

Бінарні структури $Adj + N$ та $N + N_6$ характеризуються більшими конструктивними можливостями в ускладнених детермінантних утвореннях (32 і 21 моделі). Вони переважають у 3-компонентних структурах. Однак, на противагу утворенню $Adj + N$, яке зафіксоване майже в усіх семантичних типах, крім конструкцій означальної і обмежувальної семантик, утворення $N + N_6$ не представлено у власне характеризуючій семантиці — означальній, обмежувальній, сукупності та умовній.

Найвищий конструктивний потенціал властивий ядерному утворенню $N + N_2$ (164 моделі). Найбільша кількість моделей з таким утворенням зафіксована на рівні три- і чотирикомпонентних структур фонової (60), причинової (45) і цільової (29) семантик. Виявлено й таку тенденцію: чим ширша за своїм лексичним обсягом структура, тим, природно, більші конструктивні можливості такого ядерного утворення.

Усі моделі простих ускладнених об'єднань класифіковано за п'ятьма структурними різновидами: 1) з контактним розміщенням компонентів ядерної структури і постпозицією конкретизатора (літніми вечорами, такими тихими й свіжими); 2) з контактним розміщенням компонентів ядерної структури і препозицією конкретизатора (од страшної напруги фантазії); 3) з дистантним розміщенням компонентів ядерної структури та

інтерпозицією конкретизатора (в умовах існування ворожих організацій); 4) з дистантним розміщенням компонентів ядерної структури і симетричним наповненням конкретизаторів (незважаючи на таку широку популярність цих старослов'янських божеств); 5) з дистантним розміщенням компонентів ядерної структури і асиметричним наповненням конкретизаторів (на утримування навчальних закладів з “малоросійською” мовою викладання).

Таким чином, конкретизація компонентів ядерних структур досягається шляхом виявлення таких окремих, але критеріальних ознак, якими виступають прикметники, займенники, числівники, іменники, прикметники і дієприкметники із синтаксично залежними словами. Такі ознаки розгортають зміст поняття, не змінюючи при цьому його основної якості. Ступінь інформативної значеннєвості конкретизаторів стосовно ядра ускладнених обставинно-детермінуючих структур неоднозначний і неадекватний: інформативно значеннєві елементи розміщуються ближче до ядра. Нами схарактеризовано порядок слідування ад'юнктив-атрибутивів в ускладнених структурах. Найближче до ядра знаходяться відносні прикметники, в семантиці яких міститься вказівка на специфічні особливості предметів і явищ. Якісні прикметники, як правило, уточнюють ту інформацію, яка передається відносним прикметником (серед лютої степової зими). Моделі ускладнених структур з двома залежними прикметниками, що кваліфікуються традиційною граматикою як неоднорідні означення (відносним у ядерній структурі, якісним у ролі ад'юнкта), є особливо продуктивними в досліджуваному мовному матеріалі.

Позицію прикметника, прикметника та дієприкметника із залежними словами в ускладнених структурах пояснюємо якіс-

тю оцінки — об'єктивної чи суб'єктивної, яка закладена в їх семантиці. Компоненти об'єктивної оцінки займають контактну препозицію (за сучасних економічних умов), а компоненти суб'єктивної оцінки здебільшого перебувають у постпозиції (в сусідніх селах, навіть найзлиденніших, степових). Препозиція ад'єктивного поширювача — прикметникового чи дієприкметникового звороту — стосовно структурних компонентів конструкції обумовлена комунікативними вимогами — цілеспрямованим виділенням ознаки (між округлими й несподіваними на цій степовій рівнині гранітними валунами).

Займенники (присвійні, вказівні, означальні), числівники (власне-кількісні та порядкові) в ускладнених структурах тяжіють до препозиції (в ім'я наших шляхетських спільних ідеалів; в перші роки свого вдовування). Пріоритет препозиції атрибутів-займенників стосовно інших компонентів структури пояснюємо тим, що займенники не вимагають конкретизаторів, оскільки самі вказують на раніше названі ознаки. Причину ж препозиції числівників ми вбачаємо в неможливості конкретизації категорії кількості категорією якості.

Іменники-поширювачі як компоненти обставинно-детермінуючих ускладнених структур тяжіють до постпозиції (у разі запізнення зі строками сівби), оскільки поширеність вправо відповідає послідовності логічної конкретизації.

Отже, всі конкретизатори базових чи залежних елементів ядерних структур тяжіють до певних визначених позицій стосовно один одного, що обумовлено законами лінійної інформації: більш істотні ознаки розташовуються за менш істотними. Чітко визначити ту чи іншу позицію будь-якого компонента ускладненої структури неможливо, тому що за певних мовленнєвих ситуацій прикметники можуть поступатися місцем

перед займенниками або числівниками (за колишніх наших розмов; за минулі кілька десятиріч), що обумовлюється поширенням ознаки на всю бінарну структуру, акцентуацією ознаки приналежності (до кінця днів своїх).

Складні аналітичні обставинно-детермінуючі структури диференціюються нами на непоширені (тільки базові компоненти) та поширені (крім базових, у них ще є конкретизатори) типу (N) + (N), (Adv) + (Adv) — по горах та западинах; згарячу, спросоння або (Adj + N) + (N), (N + Pr + N_s) + (Adj + N) — наступного дня, по обіді; для ознайомлення з їхніми ґрунтами і для можливих рекомендацій. Загальною тенденцією функціонування цих утворень виступають такі чинники: контактне слідування частин; сполучниковий чи безсполучниковий зв'язок або ж сполучниковий і безсполучниковий зв'язок одночасно; сурядні або ж пояснювальні відношення між частинами. Відзначені семантико-синтаксичні єдності репрезентовані визначеною кількістю моделей (313). Найчисленнішими є двочленні утворення (191). Синтаксично найбільш розгалуженою виступає структура з 11 частин.

Третій розділ — “Стильова й стилістична реалізація обставинно-детермінуючих структур” — містить характеристику художнього, публіцистичного та наукового стилів українського літературного мовлення як сфер реалізації стилістичних можливостей обставинних детермінантів, опис усіх можливих функцій, стилістичних потенцій досліджуваних одиниць у кожному конкретному типі мовлення.

Мова, як відомо, виступає унікальним засобом спілкування в усіх галузях людської діяльності. Залежно від того, яким способом, де і з якою метою відбувається комунікативний процес, — від цього й залежить відбір мовного матеріалу. Різні

завдання спілкування обумовлюють розшарування літературної мови на певні функціональні різновиди, або стилі. Стиль мови здебільшого трактується як один із способів функціонування мовних засобів. Обставинно-детерміновані структури як специфічні мовні засоби активно використовуються в різних стилях сучасної української літературної мови. В центрі нашої уваги перебувають художній, публіцистичний і науковий стилі в їх писемній об'єктивації, в яких досить повно й сконцентровано заявляють про себе досліджувані явища. Стилістичні потенції цих одиниць кваліфікуються як функціонально-стилістичні і в багатьох випадках — емоційно-експресивні.

Проаналізувавши роль обставинно-детермінуючих структур у створенні текстових відрізків мовлення, ми дійшли висновку, що диференційними ознаками художнього тексту, окрім іншого, є використання в ньому бінарних, три- і чотирикомпонентних, дво- і тричленних утворень із семантикою локальності, темпоральності, причиновості і мети. За диференційні ознаки наукового тексту переважно править використання в ньому п'яти-, шести-, семи-, восьми- і дев'ятикомпонентних детермінантних структур із семантикою причини, мети, умови, допуску. Публіцистичним же текстам не властива така достатньо чітка диференціація у вживанні обставинно-детермінуючих утворень, хоча в них простежується деяке кількісне переважання бінарних, три- і чотирикомпонентних та складних двочленних утворень із семантикою причини, мети, простору і часу над іншими структурно-семантичними різновидами.

Визначаючи неоднакову частотність детермінуючих утворень як критеріальну ознаку того чи іншого мовного стильового різновиду, ми на цій основі простежуємо певну спрямованість у розподілі їх у художніх і наукових текстах, що зумовле-

но структурно-функціональними особливостями зазначених різновидів мовлення. У публіцистиці ж менш виразно проступає виділення комплексних специфічних особливостей публіцистичного стилю — з огляду на інтеграцію в ньому елементів художнього і наукового стилів.

Стилістичне використання обставинно-детермінуючих структур визначається своєрідними стилетворчими ознаками стилю. Наприклад, образне відтворення дійсності в художній підсистемі мови зумовлює використання в ній широкого кола специфічних засобів: тропів, стилістичних фігур, інших засобів мовної образності. Найбільшою мірою це стосується розгорнутих структур з означеннями-епітетами, означеннями-прикладками при опорному елементі конструкції, напр.: І котилися стоголосі луни, реготали потужно в нестямі бескеття. Місячними вечорами, млосними ранками, тьмяними, мрійними надвечірками (І. Багряний). При цьому часто спостерігається прийом ампліфікації, завдяки якому образно відтворюються картини навколишньої дійсності, дається точна і вичерпна інформація про них, напр.: А над усім широким світом, над заштрихованими лісами, над першою прозеленню полів, над повеселілими луговинами, над пригнутими вербами, над приниклим птаством, над вінчиками цвіту і над двома простими й добрими людьми димів надійний дощ (М. Стельмах).

Крім того, в художньому мовленні використовуються детермінантні структури з відокремленими членами, порівняльними конструкціями, ряди обставинно-детермінуючих утворень, які компонуються за принципом пересічення в контексті безлічі значень, з неадекватним виявом поняттєвої одноплановості, а також структури — парцельовані утворення із збільшеним семантико-синтаксичним обсягом, напр.: Сірий

горбик землі. Де побачиш його? На головному майдані села. На околицях кладовища. У міському саду. Там у дні свят народних квітами засипають кам'яне погруддя люди в світлій жалобі. Край залізничної колії. По той бік чи по цей бік мосту. В лісі. В чистім полі, на роздоллі, під шумливим дубом (В. Бабляк).

Переважна більшість експресивних засобів вислову в науковому мовленні стосується не емоційної, а інтелектуальної експресії, пов'язаної з підкресленням важливості певних елементів висловлюваної думки. Це й природно, бо для мови науки найбільш актуальною є інтелективна функція, потреба в інтелектуально-поняттєвому відтворенні фактів життя. Наприклад, уживання в складі детермінуючих структур уточнюючих означень — відокремлених членів — спрямоване на обмеження обсягу змісту означуваного, напр.: Недаремно ж сам термін “матеріалізм” виникає в XVIII ст. ... Г.В. Лейбніц вводить цей термін у власне філософський вжиток для позначення точки зору, альтернативної ідеалізму (Філософія); ряди обставинно-детермінуючих утворень характеризуються поняттєвою одноплановістю, оскільки їх основна функція в цьому випадку полягає у всебічній характеристиці описуваних понять з метою конкретизації, уточнення відповідних однопланових чи різнопланових кваліфікацій, напр.: Зрозуміла і зорієнтованість на народну думку Тараса Шевченка. Свідома зорієнтованість. І не тому, що панував у тодішній літературі дух романтизму, а через демократичність української думи і упослідженість народного слова (П. Мовчан); обставинно-детермінуючі структури містять у своєму складі логічні означення термінологічного характеру, оскільки науковий текст має своєю функцією систематичний виклад певних знань, пояснення явищ, фактів, напр.: ...до частин мови не належать так звані службові слова — прийменники,

сполучники, частки і зв'язки... Вони в сукупності із синтетичними граматичними морфемами відбивають граматичний лад мови (І. Вихованець). Зазначені синтаксично розгорнуті структури якнайбільше пристосовані до виразу складних понять, повністю відповідають специфічній сутності наукового стилю.

Стилістична перспектива обставинно-детермінуючих структур у публіцистичному мовленні визначається загальною спрямованістю цього стилю — його впливом на читача точністю вислову, логічністю доводів з відкритим вираженням експресії та емоційним забарвленням окремих його сегментів. Публіцистичною експресією позначені детермінантні утворення із зіставно-протиставними відношеннями всередині структури. Категорія протиставлення слугує виділенню, підкресленню однорідних за змістом компонентів аналізованих структур, напр.: Прийдешні покоління, свої ж рідні онуки й правнуки проклинатимуть нас за нашу рабську покірність, боягузство й беззубість. Чи є ще на світі такий народ, нація, що не мають слова, не вміють захистити себе не тільки на чужині, але й на своїй рідній землі (газ.). Публіцистична образність у цьому тексті витворилась на основі взаємодії лексико-семантичних антонімів (чужина — рідна земля) із синтаксичною фігурою протиставлення.

Засобом активізації уваги адресата в публіцистичному стилі виступають детермінуючі конструкції з означеннями в препозиції. Такі означення виражаються прикметниковими чи дієприкметниковими зворотами, напр.: Ці питання тим більше оправдані, що наша поетка, подібно як і Леся Українка, що її вона так нагадує, сформувалася такою, якою її знаємо — всупереч зовсім інакше настроєному її оточенню (Д. Донцов). Логічна послідовність і взаємообумовленість окремих подій, фактів в публіцистичному тексті подекуди реалізується шляхом повто-

рів — дво- і кількарізним відтворенням різних мовних одиниць у складі детермінуючих структур, що притаманне й текстам інших функціональних різновидів, напр.: Отже, вияснення ідеологічних передпомилок і є перше завдання кожної із “ворожих” сторін. Тільки через це вияснення ми врешті доб’ємось, хто із нас стоїть на непевному шляху... (М. Хвильовий).

Нами простежено залежність функцій обставинно-детермінуючих утворень від їх позиції в структурі тексту (текстового фрагмента). Лексема “функція” використовується в її лінгвостилістичному значенні, саме як призначення, як коло можливих застосувань цього мовно-стилістичного явища.

Переважній більшості фрагментів різностильових текстів властиві детермінантні конструкції в препозиції (початок роману, оповідання, повісті, розділу, абзацу, текстового фрагмента). Досліджувані структури в препозиції виконують функцію презентації описуваних подій, явищ, виступаючи інтродуктивними елементами, які необхідні для адекватного сприйняття навколишньої дійсності, напр.: Через матеріальні злидні не повелось, видно Анатолеві з університетською наукою. Обдарований хлопчик, що самотужки вчився грамоти, ...А Свидницький в університеті мусив більше часу тратити на приватні лекції, ніж на науку (М. Зеров). Перебуваючи в препозиції — початкових фрагментах висловлювань, — обставинні детермінанти, зокрема, фонові семантики виконують так звану текстотворчу функцію: формують зв’язність тексту, сприяють його лінійному розгортанню, напр.: На широкому вигоні круг. Перед кругом довгий стілець. На стільці з розтяжними трьохрядками гармоністи. Навколо муром сірі пинелі... (У. Самчук).

Самостійну живописно-зображальну функцію виконує така, заснована на мелодійності організація відповідних відрізків те-

ксту, коли початкові частини двох контактено розташованих пре-дикативних одиниць побудовані симетрично — містять у пре-позиції обставинно-детермінуючі структури, що й створює осо-бливу організацію тексту, надаючи йому виразних інтонаційних якостей, напр.: Далеко, на обрії чорнів лісок, а в долинці, під лі-сом слався туман, густий і білий, як вата (М. Коцюбинський).

В інтерпозиції найяскравіше виявляється текстотворча фун-кція досліджуваних одиниць, оскільки рух тексту здебільшого стимулюється такими частинами висловлювання, які містять детермінуючі структури з фіксацією в них діалектичних зв'яз-ків між явищами навколишньої дійсності, напр.: У цю мить, за-колисаний спогадами й тепліною, він почував міцну єдність життя, радісно пізнаючи себе дитиною, підлітком, юнаком. І з цього спізнання в душі йому відживала якась приспала частина, покинуті ділянки, де життя вже збрало свій урожай (В. Підмо-гильний). В інтерпозиції такі утворення виконують і функцію ідентифікації, оскільки містять ретроспективну вказівку. Цьому сприяє введення в структуру займенника, за допомогою якого встановлюється безпосередній контакт спілкування з адресатом, напр.: На одну хвилину він припустив і таку комбінацію: “зять партієць”. Від такої комбінації у Волоса перед очима поруч із зятем застрибав паровий млин... (П. Панч).

Простежуються випадки, коли обставинно-детермінуюча структура вводиться до текстового фрагмента поступово, що сприяє поступовому наростанню певної напрути в сприйманні читачами написаного. Винесення зазначених одиниць у кінець текстового фрагмента диктується особливим стилістичним за-вданням: високим ступенем комунікативної очікуваності. Такі частини відрізків мовлення з обставинними детермінантами можна назвати актуалізованими, оскільки вони відповідно ак-

центуються, набуваючи внаслідок цього додаткової смислової та емоційної значенності, напр.: Вона клала собі на коліна його велику голову, гладила йому обличчя й волосся, вдивлялася в очі при мерехтливому сяєві зір і плакати не переставала. Схилялася низько й тихо над ним, і, кроплячи сльозами, цілувала його на довге прощання чи на вічний спомин (О. Сизоненко).

У різностильових текстах незалежно від позиції більшість розглядуваних одиниць виконує функцію інформативної компресії, слугує засобом конденсації вислову, напр.: У зв'язку з переважним спрямуванням у сферу мовлення визначальним для них показником виступає суб'єктивність семантики (І. Вихованець).

У **висновках** робляться узагальнення щодо обставинної детермінації з боку семантико-синтаксичного представлення, стильової диференціації, структурної репрезентації і стилістики обставинно-детермінуючих утворень. Отримані результати дослідження підтверджують висунуті на захист положення стосовно об'єктивного існування обставинних детермінантів — цих комунікативно важливих компонентів висловлювання, засвідчують об'ємність і різноманітність лексичного наповнення детермінантних структур, реалізованих системними і несистемними семантико-синтаксичними моделями; показують, що прийменниково-відмінкові конструкції є справді домінуючими формативами експлікації детермінуючих обставинних відношень; що структурні різновиди обставинно-детермінуючих утворень належать до тих синтаксичних конструкцій, у які закладено різні аспекти та явища синтаксичної номінації; що закономірності розташування ад'юнктив-атрибутив у відзначених різновидах детермінантів становлять їхню характерну рису; що функціонально-стилістичні і емоційно-експресивні можливості

обставинно-детермінуючих структур та їх залежність від семантико-образної наснаги самої конструкції є очевидними, постають унаслідок лексичного наповнення таких утворень, їх обсягу, контекстуальної дистрибуції і позиції у відповідному текстовому фрагменті.

Основні положення дисертації викладено в таких **публікаціях**:

I. МОНОГРАФІЯ

1. Обставинна детермінація в структурі тексту (семантико-синтаксичний і стилістичний аспекти). — К.: Україна-Віта, 1996. — 213 с.

II. СТАТТІ В НАУКОВИХ ЗБІРНИКАХ

2. Детермінанти як самостійні поширювачі речення // Семантичні і формальні аспекти морфології і синтаксису української мови: Зб. наук. праць. — К.: КДП, 1983. — С. 100-105.

3. Стилiстична диференціяція обставинних детермінантiв причини // Стилiстика української мови: Зб. наук. праць. К.: КДП, 1990. — С. 28-32.

4. Стилiстичний потенціал детермінантiв з семантикою локальностi // Українська мова в процесі національно-культурного відродження: Зб. наук. праць. — К.: КДП, 1993. — С. 36-41.

5. Локальні детермінанти в художніх текстах-описах // Шляхи реалізації Закону про мови в південно-східному регіоні України. — Херсон, 1994. — С. 84-89.

6. Семантико-синтаксична і стилістична диференціяція обставинно-детермінуючих структур допустової семантики // Гуманітарна освіта і проблеми виховання молоді. — Херсон, 1995. — С. 34-36.

7. Публіцистичний текст як сфера об'єктивації стилістичних можливостей детермінантiв обумовленостi // Студії з лекси-

кології, граматики і лінгводидактики: Зб. ст. — Вінниця, 1996. — С. 105-109.

III. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

8. Вивчення другорядних членів речення — обставинних детермінантів: Метод. реком. для студ. спец. 03.08.00 заочної форми навчання. — Херсон, 1991. — 11 с.

IV. ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ, МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЙ

9. Семантичні типи обставинних детермінантів // Літературний процес на Україні 20-30 років і творчість В. Поліщука: Тези доп. — Рівне, 1987. — С. 108-109.

10. Вираження допустової семантики в реченні // Октябрь и наука: Тез. докл. — Херсон, 1988. — С. 43.

11. Часові конструкції у функції детермінуючих обставин в українській і російській мовах // Двужычье в советском обществе: Тез. докл. — Вінниця, 1988. — С. 250-252.

12. Обставинні детермінанти з просторовою семантикою // Українська культура як цілісність: Тези доп. — Херсон, 1990. — С. 9.

13. Елементи семантичного синтаксису як засіб активізації пізнавальної діяльності студентів: Тези доп. — Херсон, 1990. — С. 17.

14. Стилістичне функціонування обставинних детермінантів // Розвиток проблем психолого-педагогічної науки в науково-технічній творчості молоді. — К.: КДП, 1993. — С. 36-41.

15. Семантико-стилістичні функції ряду однорідних локальних детермінантів // Семантика мови і тексту: Матер. міжн. конф. — Ч. II. — Івано-Франківськ, 1993. — С. 119-120.

16. Синкретизм обставинної детермінації // Совершенствование учебно-воспитательной работы в начальной школе согла-

сно Закона України о языке: Тез. вист. межд. конф. — Измаил, 1993. — С. 73-74.

17. Родительный падеж с предлогами в детерминирующей позиции с причинным значением в языке современной украинской литературы // Национальное своеобразие славянских культур и литератур: Матер. конф. учен. стран содр. — Ч. I. — Измаил, 1994. — С. 45.

18. Лексичні заповнювачі моделей темпоральної семантики // Мовна дійсність в Україні (проблеми, перспективи): Тези доп. — Вінниця, 1994. — С. 102-104.

19. Знахідний темпоральний у детермінантній функції // Шляхи реалізації Закону про мови в південно-східному регіоні України: Матер. конф. — Херсон, 1994. — С. 98-99.

20. Синтаксичні особливості поезій Ольжича // Формування національної самосвідомості студентів вузів і учнів загальноосвітніх шкіл: Матер. конф. — К., 1994. — С. 32.

21. Функції локальних детермінантів у односкладних неозначено-особових та безособових реченнях: Матер. звітно-наук. конф. викл. УДПУ. — К.: Толока, 1995. — С. 351-352.

22. Функції атрибутивної синтаксеми у складі простих обставинно-детермінуючих конструкцій причинової семантики // Функціональна семантика слов'янських і германських мов: Тези всеукр. конф. — Житомир, 1995. — С. 160-161.

23. Точність як показник мовленнєвої культури людини // Освіта і культура: проблеми, пошуки, творчі знахідки: Матер. конф. — Вінниця, 1995. — С. 159-160.

24. Семантичне освоєння мовного матеріалу // Естетика педагогічної творчості: Матер. до посібн. для вчит. — К., 1995. — С. 50-51.

Руденко Л.Н. Обстоятельственная детерминация в структуре текста (семантико-синтаксический и стилистический аспекты).

Диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук по специальности 10.02.01 — украинский язык. Киевский университет имени Тараса Шевченко, Киев, 1996.

В работе исследуется семантико-синтаксическая и стилистическая организация текста с обстоятельственными детерминантами. Выявлены характеристические семантико-синтаксические конструкции ситуативных адвербиалий, установлена система нормативных моделей структурных разновидностей исследуемых единиц, определены функции и стилистические потенции обстоятельственно-детерминирующих конструкций в художественном, публицистическом и научном стилях речи.

Rudenko L.M. Adverbial determination in the structure of the text (semantic-syntactical and stylistic aspects).

Manuscript of the thesis for a scientific degree of a Doctor of Philological Sciences, speciality 10.02.01 - Ukrainian language. Kyiv University named after Taras Shevchenko, Kyiv, 1996.

In this work it is researched semantic-syntactical and stylistic organisation of the text with adverbial determinants. The distinctive semantic-syntactical constructions of occasional adverbs are revealed in this research, ascertained the system of normative models of the variety of ones under study, defined the functions and stylistic potential of adverbial-determining constructions in fiction, public and scientific styles of speech.

Ключові слова: детермінант, детермінантна конструкція, обставинно-детермінуюча структура, семантико-синтаксична модель, текстовий фрагмент, дистрибуція, ад'юнкти, конкретизатори, модифікатори, ядерна структура, стилі мови.

Л. Руденко

Підписано до друку 27.12.96г. Формат 60x84/16.
Ум. друк. арк. 2,2. Обл.-вид. арк. 2,34.
Тираж 100. Зам. 121.

Відділ оперативної поліграфії
Центру "Міжнародна освіта"
тел. 227-37-86, 227-12-75

210012

AB 36.576